

ARHANGELSK

Robert Heris

Preveo
Nikola Jordanov

■ Laguna ■

Naslov originala

Robert Harris
ARCHANGEL

Copyright © Robert Harris 1998

Translation Copyright © 2007 za srpsko izdanje, LAGUNA

U SPOMEN

Denisu Herisu

1923–1996

i

Matildi

Prolog

Rapavina priča

„Smrt rešava sve probleme – nema čoveka, nema problema.“

J. V. Staljin, 1918.

U KASNU NOĆ, davno – pre nego što si ti rođen, momak – jedan telohranitelj je stajao na verandi iza velike kuće u Moskvi i pušio cigaretu. Noć je bila hladna, bez zvezda i mesečine, a pušio je da se zagreje, i iz drugih razloga, dok je krupnim šakama mladića sa sela obuhvatao zapaljeni kartonski valjak gruzijske *papirose*.

Telohranitelj se zvao Papu Rapava. Bio je dvadesetpetogodišnjak, Megrel sa severoistočnih crnomorskih obala. Što se kuće tiče – pa, tačnije bi bilo nazvati je *tvrđavom*. Bila je to velika gospodska kuća iz carističkog doba, dugačka pola ulice, u diplomatskoj zoni, nedaleko od reke. Negde u mrzлом mraku, u dnu ograđenog vrta, bio je višnjik, iza njega široka Sadova-Kudrinska ulica, a još dalje Moskovski zoološki vrt.

Nije bilo saobraćaja. Kada je bilo tiho, kao sada, a vetar duvao iz pogodnog pravca, izdaleka je dopiralo zavijanje vukova u kavezima.

U međuvremenu, devojka je prestala da vrišti, što je bilo veliko olakšanje, jer je Rapavi išla na živce. Teško da je imala više od petnaest godina, nije bila mnogo starija od njegove mlađe sestre, i kada ju je pokupio i isporučio, gledala ga je, gledala ga je – pa, ruku na srce, momak, ne da mu se da priča o tome čak ni sada, skoro pola veka kasnije.

Kako god bilo, devojka je najzad prestala da vrišti i uživao je u cigareti kada je zazvonio telefon. Bilo je oko dva sata izjutra. Nikada to neće zaboraviti. Dva sata izjutra, drugog marta 1953. Zvono je preseklo ledeni noćni mir glasno kao signal požarne uzbune.

E sad, u normalnim prilikama – moraš to da shvatiš – u noćnoj smeni bila su četiri stražara: dva u kući i dva na ulici. Ali kad je tu bila neka devojka, šef je voleo najmanje moguće obezbeđenje, bar unutra, pa je te noći Rapava bio sam. Bacio je cigaretu i projurio kroz stražaru, pored kuhinje i u hodnik. Telefon je bio staromodan, predratni, pričvršćen za zid – sveta bogorodice, ala je treštao! – i on zgrabi slušalicu posred srede.

Čovek je rekao: „Lavrentij?“

„Nije tu, družo.“

„Dovedi ga. Ovde Maljenkov.“ Obično neprijatan glas bio je sada promukao od panike.

„Družo...“

„Dovedi ga. Kaži mu da se nešto desilo. Nešto se desilo u Bližnjoj.“

„ZNAŠ LI ŠTA JE Bližnja, momak?“ upita starac.

Njih dvojica bila su u sobičku na dvadeset trećem spratu hotela *Ukrajina*, zavaljeni u dve jeftine fotelje napunjene penom, tako blizu da su se dodirivali kolenima. Lampa pored kreveta bacala je nejasne senke na prozorske zavese ocrtavajući jedan koščati profil koji je oglodalo vreme i drugi još mesnat, sredovečan.

„Da“, reče sredovečni muškarac, koji se zvao Fluk Kelso.* „Znam šta znači Bližnja.“ (*Naravno da znam prokleta dobro, došlo mu je da kaže. Deset prokletih godina sam predavao sovjetsku istoriju na Oksfordu...*)

Bližnja je ruska reč koja znači „bliska“. ** Bližnja je u Kremlju četrdesetih i pedesetih godina bila kraći naziv za „Blisku

* Fluk (engl. *fluke*) – slučajan pogodak, srećna slučajnost, tj. Talični Kelso. (Prim. prev.)

** Ova reč se prenosi u prilagođenom obliku. Na ruskom glasi *ближня*. (Prim. prev.)

daču“. A „Bliska dača“ se nalazila u Kuncevu, čim se izade iz Moskve – bio je to letnjikovac s dvostrukom ogradom za kružnu odbranu, s trista pripadnika specijalnih snaga NKVD-a i osam kamufliranih tridesetmilimetarskih protivavionskih topova, skrivenih u brezovoj šumi da štite jedinog, ostarelog stanovnika dače.

Kelso je čekao da starac nastavi, ali Rapava je odjednom bio zauzet pokušajima da pripali cigaretu šibicama iz kutije. Nije uspevao. Prsti mu nisu držali krhka palidrvca. Nije imao nokte.

„Pa, šta si uradio?“ Kelso se nagnu i pripali Rapavinu cigaretu umesto starca, u nadi da će tim pokretom ublažiti pitanje i prikriti da mu glas drhti od uzbuđenja. Na stočiću između njih, skriven među praznim bocama, prljavim čašama, pepeljarnom i zgužvanim paklicama marlbora, bio je minijturni kasetni rikorder koji je Kelso tamo stavio kada Rapava nije gledao. Starac duboko uvuče dim, a onda se zahvalno zagleda u vrh cigarete. Bacio je šibice na pod.

„Znaš za Bližnju?“ reče najzad i ponovo se zavalu u naslonjaču. „Onda znaš i šta sam uradio.“

Trideset sekundi pošto je odgovorio na telefon, mladi Papu Rapava je zakucio na Berijina vrata.

ČLAN POLITBIROA Lavrentij Pavlovič Berija, ogrnut komotnim kimonom od crvene svile, kroz koji mu je trbuh izvirivao kao velika bela vreća peska, nazva Rapavu na megrelskom pičkom i gurnu ga u grudi tako da se zateturao nazad, u hodnik. Zatim prođe pored njega i ustremi se ka stepenicama, pri čemu su mu znojjava bela stopala ostavljala vlažne tragove na daščicama parketa.

Kroz otvorena vrata Rapava je video spavaću sobu – veliki drveni krevet, teško mesingano postolje za lampu u obliku zmaja, grimizne čaršave, bele udove devojke opružene kao da

je prineta na žrtvu. Oči su joj bile raširene, tamne i prazne. Nije pokušala da se pokrije. Na stočiću pored kreveta bio je bokal vode i mnoštvo bočica s lekovima. Pregršt velikih belih pilula pala je na žuti obison tepih.*

Nije mogao da se seti ničega više, ni koliko je tačno stajao tamo pre nego što se Berija zadihano popeo nazad uza stepenice, sav raspaljen posle razgovora s Maljenkovom, bacio devojci njenu odeću i izderao se na nju – *da se tornja, da se odmah tornja*, a Rapavi naredio da doveze kola.

Rapava upita koga još želi (imao je na umu Nadaru, glavnog telohranitelja, koji je obično svuda pratio šefa. I možda Sarsikova, koji je u tom času, obamro od votke, hrkao u stražari pored zgrade). Na to je Berija, okrenut leđima Rapavi, počeo da svlači kućnu haljinu, pogledao preko mesnatog ramena – i razmišljao, razmišljao – prosto se videlo kako mu sićušne oči svetlucaju iza cvikera bez okvira.

„Ne“, reče najzad. „Samo ti.“

Kola su bila američka lepotica – jedan pakard s dvanaest cilindara, tamnozelenom karoserijom i nogostupom širokim pola metra. Rapava ga istera iz garaže i zaokrenu ka Vspoljnoj ulici dok nije stigao pred glavni ulaz. Ostavio je motor upaljen da proradi grejanje, iskočio i zauzeo standardni enkavedeovski** položaj iza zadnjih putničkih vrata: leva šaka na bedru, kaput i bluza lako otvoreni, futrola o ramenu izložena pogledu, desna šaka na rukohvatu pištolja makarov, osmatranje ulice levo i desno. Beso Dumbadze, još jedan momak iz Megrelije,*** dotrča

* Fini francuski, ručno tkani tepih. (Prim. prev.)

** NKVD – ruska skraćena za Narodni komesarijat unutrašnjih poslova. (Prim. prev.)

*** Megrelija ili Mingrelija – oblast u zapadnoj Gruziji, naseljena Megrelima (Mingrelima), etničkom grupom srodnom Gruzima, koja je od šesnaestog do početka devetnaestog veka imala i samostalnu feudalnu kneževinu. (Prim. prev.)

iza ugla da vidi šta se dešava baš kada je šef izašao iz kuće i stupio na pločnik.

„KAKO JE BIO odeven?“

„Šta znam, do vraga, kako je bio odeven, momak!“, reče starac razdraženo. „I zar je važno, do vraga, kako je bio odeven?“

U STVARI, kada je malo razmislio, šef je bio u sivom – imao je siv kaput, sivo odelo bez kravate, siv pulover – i tako opremljen, s cvikerima, opuštenih ramena i kupaste glave, najviše je ličio na sovuljagu – staru, zlobnu, sivu sovuljagu. Rapava otvori vrata i Berija uđe, a Dumbadze – koji je bio udaljen desetak metara – načini šakama mali pokret koji je govorio *šta koji kurac ja radim?* – na šta Rapava slegnu ramenima – koji kurac *on* da zna? Trkom je obišao kola do sedišta vozača, seo za volan, ubacio u prvu brzinu i krenuo.

Već desetak puta prelazio je ovih dvadeset pet kilometara do Kunceva, uvek noću i uvek u konvoju generalnog sekretara – a to nije bila *sitnica*, momak, veruj mi. Petnaest kola sa zavesama na prozorima pozadi – polovina Politburoa: Berija, Maljenkov, Molotov, Bulganjin, Hruščov, plus telesna straža iz Kremļa – juri kroz Borovicku kapiju, niz rampu, brzinom od sto dvadeset kilometara na sat, milicija zaustavlja saobraćaj na svakoj raskrsnici, a duž državne maršrute motre dve hiljade enkavedeovaca u civilu. I nikada se nije znalo u kojim je kolima gensek, sve do poslednjeg časa kada bi se, odmah po napuštanju autoputa i skretanju u šumu, izdvojio jedan velik zil i ubrzano prešao na čelo svite, dok bi ostali usporili i pustili zaslužnog Lenjinovog naslednika da predvodi kolonu.

Ali noćas se nije dešavalo ništa slično. Širok put je bio pust i čim su prešli reku, Rapava dopusti da velika jenkijevska kola razviju punu brzinu, pa je kazaljka na brzinomeru podrhtavala

oko broja sto četrdeset, dok je Berija sedeo pozadi, nepomičan kao kamen. Posle dvanaest minuta grad je ostao iza njih. Posle petnaest, na kraju autoputa iz Poklone gore, usporili su kod skrivenog raskršća. Svetlost farova munjevito je skakala preko belih nizova srebrnastih breza.

Kako je tiha bila ova šuma, kako mračna, kako beskrajna – kao blago šuštavo more. Rapavi se činilo da bi mogla da se proteže sve do Ukrajine. Dvojica specijalnih agenata NKVD-a u ogrtačima i s kapama, naoružani lakim automatima, izadoše iz stražare i, ugledavši kameno Berijino lice, žustro salutiraoše i podigoše rampu. Put je krivudao još stotinak metara kraj povijenih senki velikog grmlja, a onda su snažni farovi pakarda obasjali drugu ogradu, četiri i po metra visok zid s puškarnicama. Nevidljive ruke otvoriše gvozdenu kapiju iznutra.

A zatim dača.

Rapava je očekivao nešto neobično – nije bio siguran šta – kola, ljude, uniforme, kriznu užurbanost. Ali dvospratnica beše zamračena ako se izuzme žuti fenjer iznad ulaza. Na tom osvetljenom mestu čekala je jedna prilika – bez dvoumljenja, gojazni crnokosi zamenik predsedavajućeg Savetu ministara Georgij Maksimilijanovič Maljenkov. A evo šta je bilo najčudnije, momak – on je izuo svoje sjajne nove cipele i držao ih pod debelim pazuhom.

Berija je iskočio iz kola maltene pre nego što su se zaustavila i u tren oka je šćepao Maljenkova za lakat, slušao ga, klimao glavom, tiho govorio i gledao čas tamo, čas ovamo. Rapava je čuo kako kaže: „A premeštanje? Jeste li ga premestili?“ Onda Berija pucnu prstima u Rapavinom pravcu i Rapava shvati da ga zove da pođe za njima unutra.

Prilikom svih ranijih poseta dači, on je čekao u kolima da se šef pojavi ili odlazio u stražaru da nešto popije i popuši sa ostalim vozačima. Moraš da shvatiš da je *unutra* bilo zabranjena teritorija. Niko osim gensekovog osoblja i gostiju nije imao pristup *unutra*. Sada, dok je ulazio u predsoblje, Rapava

se odjednom gotovo uguši od straha – i to fizički, kao da mu je dušnik začepjen jer ga dave nečije ruke.

Maljenkov je koračao napred u čarapama, a čak je i šef hodao na vrhovima prstiju, pa se Rapava ugleda na njih pazeći da ne načini ni najmanji šum. Nije bilo nikog drugog. Kuća je izgledala pusta. Njih trojica prikradala su se jednim hodnikom, pored visokog klavira, i ušla u trpezariju sa stolicama za osam osoba. Bila je osvetljena. Zavesa navučene. Na stolu su ležale neke hartije i postolje za lulu marke danhil. U jednom uglu se nalazio gramofon na navijanje. Iznad kamina je visila uvećana crno-bela fotografija u jeftinom drvenom ramu: gensek u mlađim danima sedi u vrtu, po sunčanom danu, sa drugom Lenjinom. U dnu sobe bila su vrata. Maljenkov krenu ka njima, dotače usne jednim debelim prstom i otvori ih.

STARAC ZAŽMURI i pruži praznu čašu da se dopuni. Uzdahnuo je.

„Znaš, momak, ljudi kritikuju Staljina, ali jedno mu se mora priznati: živio je kao radnik. Ne kao Berija – on je mislio da je knez. Soba druga Staljina je bila soba običnog čoveka. Staljinu to mora da se prizna. Uvek je bio jedan od nas.“

CRVENA SVEĆA u uglu, ispod male Lenjinove slike, zatreperi na promaji kada su se vrata otvorila. Drugi izvor svetlosti bila je lampa za čitanje sa abažurrom, na pisaćem stolu. Nasred sobe nalazila se velika sofa, razvučena u ležaj. Grubo vojničko ćebe beše skliznulo na tigrovo krzno koje je služilo kao tepih. A na tepihu je, teško dišući i naizgled usnuo, poleđuške ležao jedan onizak, debeo, stariji čovek crvenog lica, u prljavoj beloj potkošulji i dugačkim vunanim gaćama. Uneredio se. U sobi je bilo toplo i smrdelo je na ljudski izmet.

Maljenkov stavi debelu mekušnu šaku na usta i ostade blizu vrata. Berija žurno ode do tepiha, otkopča kaput i kleknu. Stavio je šake Staljinu na čelo i palčevima mu odigao oba očna kapka, otkrivši slepa, krvlju podlivena žumanca.

„Josife Visarionoviču“, reče blago, „ovde je Lavrentij. Dragi druže, ako me čujete, pokrenite oči. Druže?“ Onda se obrati Maljenkovu ne skidajući pogled sa Staljina: „I kažeš da je u ovakvom stanju već *dvadeset sati*?“

Maljenkov se zagrcnu iza šake. Suze mu potekoše niz glatke obraze.

„Dragi druže, otvorite oči... oči, dragi druže... Druže? Ah, jebiga.“ Berija povuče ruke, ustade i obrisa prste o kaput. „Zasigurno šlog. On je meso. Gde su Starostin i momci? I Butusova?“

Maljenkov je sada jecao i Berija je morao da stane između njega i tela – doslovce da mu zakloni pogled ne bi li mu privukao pažnju. Zgrabio je Maljenkova za ramena i govorio mu vrlo brzo i tiho, kao da se obraća detetu: da zaboravi Staljina, da je Staljin istorija, da je Staljin meso, da je važno šta će učiniti sledeće i da budu složni. A sada: gde su momci? Jesu li još u stražari?

Maljenkov klimnu glavom i obrisa nos rukavom.

„Dobro“, reče Berija. „Evo šta ćeš.“

Tražio je da se Maljenkov obuče i kaže stražarima da drug Staljin spava, da je pijan i koji su kurac njega i druga Beriju digli iz kreveta ni za šta? Trebalo je da im zabrani da koriste telefon i zovu lekare. („Slušaš li me, Georgij?“) Naročito ne lekare, jer gensek misli da su svi lekari jevrejski trovači – sećaš se? A sada, koliko je sati? Tri? Dobro. U osam... ne, bolje u pola osam... Maljenkov će početi da saziva rukovodstvo. Kazaće da on i Berija u devet žele sastanak kompletnog Politbiroa u Bližnjoj. Reći će im da se brinu za zdravlje Josifa Visarionoviča i da je neophodna kolektivna odluka o lečenju.

Berija protrlja šake. „To je dovoljno da se useru. A sada, dignimo ga na kauč. Ti“, obrati se Rapavi. „Uhvati ga za noge.“

* * *

DOK JE GOVORIO, starac je tonuo sve dublje i dublje u fotelju, glas mu je bio jednoličan, žmurio je i sedeo ispruženih nogu. Iznenada je uzdahnuo i opet se uspravio. Panično se obazreo po hotelskoj sobi. „Upišaću se, momak. Moram da pišam.“

„Tamo je.“

Čovek se uspravi sa opreznim dostojanstvom pijandure. Kroz tanak zid Kelso začu kako mlaz mokraćne svrdla po zidu toaletne šolje. Nije ni čudo, pomisli. Ima dosta toga da olakša. Za protekla četiri sata uglavnom je podmazivao Rapavino sećanje – isprva pivom baltika u baru hotela *Ukrajina*, zatim zubrovkom u kafani preko puta i najzad škotskim viskijem singl molt u prisnoj teskobi svoje sobe. Bilo je to kao ribolov; ribolov u reci cirke. Primetio je da kutija šibica leži na podu, gde ju je Rapava bacio, pa se sagnu i podiže je. Pozadi je bio naziv bara ili noćnog kluba – RABOTNJIK – i adresa blizu stadiona *Dinama*. Kada je čuo da je potekla voda iz kotlića u toaletu, Kelso žurno gurnu šibice u džep, a zatim se Rapava opet pojavi, nasloni se na dovratak i zakopča šlic.

„Koliko je sati, momak?“

„Skoro jedan.“

„Moram da idem. Pomisliće da sam tvoj jebeni topli bratac.“ Rapava načini jedan opscen pokret rukom.

Kelso odglumi smeh. Naravno, brzo će pozvati taksi. Nego šta. Ali daj da prvo završe ovu bocu – posegnuo je za viskijem i krišom proverio je li magnetofon još uključen – završi ovu bocu, druže, *i završi priču*.

Starac se namršti i pogleda u pod. Priča je već gotovo završena. Nema više šta da se kaže. Digli su Staljina na krevet – šta tu ima? Maljenkov je izašao da razgovara sa stražarima. Rapava je Beriju odvezao kući. Svi znaju šta je bilo dalje. Dan ili dva kasnije, Staljin je bio mrtav. A nije mnogo prošlo, i Berija je bio mrtav. Maljenkov – pa, Maljenkov je gurno još godinama pošto

je pao s vlasti (Rapava ga je video jednom, sedamdesetih godina, kako se vuče po Arbatu), ali sada je i Maljenkov mrtav. Nadar, Sarsikov, Dumbadze, Starostin, Butusova – svi mrtvi, mrtvi. Partija je mrtva. Šta se lažemo, cela jebena zemlja je mrtva.

„Ali to sigurno nije cela priča“, reče Kelso. „Molim te, sedi Papu Gerasimoviču, da završimo bocu.“

Govorio je učtivo i obazrivo, jer je osećao da anestetik alkohola i sujete možda popušta i da oporavljeni Rapava može odjednom da shvati kako se suviše raspričao. Osetio je novi grč razdraženosti. Bože blagi, što su ovi stari enkavedeovci prokletu *teški* – teški i možda još *opasni*. Kelso je bio istoričar, približno četrdesetpetogodišnjak, trideset godina mlađi od Papua Rapave. Ali nije u formi – istini za volju, *nikada* nije bio u formi – i ne bi imao mnogo izgleda u slučaju da starac postane nasilan. Rapava je, najposle, bio preživeli logoraš iz arktičkog kruga. Nije zaboravio kako se nanose povrede – kako se nanose vrlo brzo, pomisli Kelso, i verovatno vrlo bolno.

Nalio je piće Rapavi u čašu, dopunio svoju i prisilio sebe da nastavi:

„Hoću da kažem, eto tebe, starog dvadeset pet godina, u spavaćoj sobi generalnog sekretara. Nisi mogao da budeš bliže središtu događaja – to mu je bilo najbližije mesto, *svetilište*. Šta je, dakle, Berija hteo kada te je odveo tamo?“

„Jesi li gluv, momak? Bio sam mu potreban da premestimo telo.“

„Ali zašto ti? Zašto ne neko od Staljinovih redovnih stražara? Na kraju krajeva, oni su ga pronašli i obavestili Maljenkova. Ili zašto Berija nije poveo nekog od svojih starijih momaka u Bližnju? Zašto se odlučio da povede baš *tebe*?“

Rapava se klatio, sada zagledan u čašu škotskog viskija, a Kelso posle toga zaključio da se cela noć svodi na ovo – da je Rapavi potrebno još jedno piće, da mu je potrebno istog časa i da je kombinacija toga dvoga jača od njegove potrebe da ode.

Vratio se i teško svalio u fotelju, iskapio čašu i pružio je da mu ponovo napuni.

„Papu Rapava“, nastavi Kelso dolivajući još tri prsta viskija. „Bratanac Avksentija Rapave, najstarijeg Berijinog prisnog prijatelja iz gruzijskog NKVD-a. Mlađi od ostalog osoblja. Novajlija u gradu. Možda malo naivniji od drugih? Jesam li u pravu? Mladić baš željan potvrđivanja, kakvog bi šef pogledao i pomislio – *Da, njega mogu da iskoristim, mogu da upotrebim Rapavinog dečka, on će čuvati tajnu.*“

Tišina se oduži i produbi dok ne postade skoro opipljiva, kao da je neko ušao u sobu i priključio im se. Rapava zaklati glavom levo-desno, a onda se nagnu napred i obuhvati mršavi potiljak šakama, zureći u izlizani tepih. Seda kosa mu je bila kratko podšišana, tik uz lobanju. Jedan stari, nabrani ožiljak protezao mu se od temena gotovo do slepoočnice. Izgledao je kao da ga je strunom zašio neki slepac. I ti prsti – pocrneli žuti vrhovi bez ijednog nokta.

„Isključi svoju mašinu, momak“, reče tiho. Pokazao je glavom na sto. „Isključi je. Sada izvadi traku... tako... i ostavi je na vidnom mestu.“

DRUG STALJIN je bio nizak – metar i šezdeset tri – ali težak. Majko božja, što je bio težak! Kao da nije od sala i kostiju nego od nečega mnogo težeg. Dok su ga vukli po drvenom podu, glava mu se klatila udarajući o uglačani parket, a onda su morali da ga podignu, i to prvo noge. Rapava primeti – nije mogao da ne opazi – da su drugi i treći prst na gensekovoju levoj nozi srasli – đavolji znak – i prekrsti se krišom od ostalih.

„A sada, mladi družo“, reče Berija kada je Maljenkov otišao, „da li bi radije stajao na zemlji ili ti je draže da budeš pod njom?“

Isprva, Rapava nije verovao sopstvenim ušima. Onda je shvatio da mu posle ovoga život više neće biti isti i da je sreća ako preživi ovu noć, te prošaputa: „Volim da stojim na njoj, šefe.“

„Dobro, momče.“ Berija napravi štipaljku od palca i kažiprsta. „Moramo da nađemo jedan ključ. Otprilike ove veličine. Liči na ključeve kojima se navija časovnik. On ga drži na jednom mesinganom prstenu, vezan je vrpcom. Pretraži mu odeću.“

Poznata siva vojnička bluza visila je s naslona jedne stolice. Preko nje su bile uredno savijene sive pantalone. Pored njih nalazile su se visoke crne konjičke čizme s potpeticama od možda dva i po centimetra. Rapavi su se udovi trzali dok se kretao. Da li sanja? Otac i učitelj sovjetskog naroda, inspirator i organizator pobjede komunizma, vođa celog progresivnog čovečanstva leži opoganjen na sofi, uništene polovine gvozdenog mozga, dok njih dvojica pretresaju sobu kao dva lopova! Ipak je postupio po naređenju i krenuo od bluze, dok je Berija nasrnuo na pisači sto sa iskustvom starog čekiste – izvlačio je fioke, uspravljao ih, preturao po sadržini, vraćao lom i ponovo ih ubacivao na klizače.

Ni u bluzi ni u džepovima pantalona nije bilo ničega sem jedne prljave maramice, ukrućene od skorelog šlajma. U međuvremenu, Rapavi su se oči navikle na polumrak i bolje je raznavao okolinu. Na jednom zidu visila je velika kineska grafika tigra. Na drugom – i to je bilo najčudnije od svega – Staljin je izlepio fotografije svoje dece. Uglavnom mališana koji su tek prohodali. Nisu to bile prave fotografije, nego snimci grubo iščupani iz časopisa i novina. Mora da ih je bilo dvadesetak.

„Ima li što?“

„Ne, šefe.“

„Vidi ležaj.“

Staljina su položili na leđa i skrstili mu ruke na velikom trbuhu, pa bi čovek pomislio da stari jednostavno spava. Teško je disao. Gotovo hrkao. Izbliza nije ličio na svoje slike. Lice mu je bilo mesnato, prošarano crvenilom, izrovareno plitkim ožiljcima. Brkovi i obrve bili su mu beličasto sedi. Kroz retku kosu videla se ćela. Rapava se nagnu nad njim – ah! smrad; kao da već truli – i zavuče šaku u pukotinu između jastuka i naslona sofe.

Prepipao je prstima, nagnuo se levo ka gensekovim stopalima, a zatim opet desno, prema glavi, dok najzad vrhom kažiprsta nije dotakao nešto tvrdo. Morao je da se istegne i rukom blago nasloni na Staljinove grudi.

A onda – užas, strahota jedna neviđena. Kada je Rapava izvadio ključ i šapatom pozvao šefa, gensek je zagroktao, a oči mu se otvoriše uz trzaj – žute životinjske oči, pune besa i straha. Čak je i Berija ustuknuo pred tim prizorom. Nijedan drugi deo tela nije mu se pomerio, ali iz grla mu dopre nešto nalik na režanje puno napora. Berija mu se približi oklevajući i zaškilji na njega, a onda mahnu šakom ispred Staljinovih očiju. Izgleda da mu je to dalo ideju. Uzeo je ključ od Rapave i zaklatio ga na vrpici desetak centimetara iznad Staljinovog lica. Pogled žutih očiju smesta se prikovao za predmet i pratio ga, ne napuštajući ga ni na tren. Berija je, sada sa osmehom, nastavio da vrti ključ bar pola minuta, a zatim ga je odjednom zgrabio i stegnuo šakom. Obavio je prste oko njega i Staljinu pokazao pesnicu.

Kakav glas, momak! Više životinjski nego ljudski! Pratio je Rapavu iz one sobe i kroz hodnik, pa kroz sve godine, od one noći do noćas.

BOCA VISKIJA je bila prazna, a Kelso je sada klečao ispred mini-bara kao sveštenik pred oltarom. Pitao se kako će reagovati njegovi domaćini, organizatori simpozijuma istoričara, kad dobiju račun iz bara, ali sada je to bilo nebitno u odnosu na zadatak da i dalje naliva starca i dreši mu jezik. Izvadio je pregršt bočica – votke, još viskija, džina, brendija i nečeg nemačkog od višanja – i odneo ih u naručju preko sobe do stola. Dok je sedao i spuštao ih, dve bočice se zakotrljaše po podu, ali Rapava nije obraćao pažnju na njih. Više nije bio starac u *Ukrajini*; vratio se u pedeset treću – bio je uplašeni dvadesetpetogodišnjak za volanom tamnozelenog pakarda na autoputu za Moskvu koji se

beleo u svetlosti farova pred njim, dok je pozadi sedeo Lavrentij Berija, nepomičan kao isklesan od kamena.

VELIKA KOLA preletela su preko Kutuzovskog prospekta i kroz tihe krivine zapadnih predgrađa. U pola četiri ujutro prešla su Borodinski most preko Moskve i brzo se zaputila ka Kremlju, ušavši kroz jugozapadnu kapiju, na suprotnoj strani od Crvenog trga.

Kada su im mahnuli da uđu, Berija se nagnu napred i dade uputstva Rapavi – levo, pored centra za obuku garde, zatim oštro skretanje udesno kroz tesan ulaz u unutrašnje dvorište. Nije bilo prozora, samo desetak omanjih vrata. Zaleđena kaldrma crvenela se kao da po njoj teče krv. Rapava diže pogled i vide da su ispod jedne džinovske neonske crvene zvezde.

Berija hitro prođe kroz jedna vrata, a Rapava požuri da ne zaostane. Kratkim hodnikom popločanim kamenom, stigli su do kaveza nekog lifta, starijeg od Revolucije. Zveket gvožđa i zujanje motora pratili su spori uspon kabine preko dva nema, neosvetljena sprata. Lift se zadržao dok se zaustavljao i Berija pomeri vrata u stranu. Zatim je opet izašao i grabio niz hodnik, a pri tom je vrteo ključ na kraju dugačke vrpce.

Ne pitaj me kuda smo otišli, momak, jer ne mogu da ti kažem. Prvo je bio jedan dugačak hodnik zastrven tepihom, s nakićenim poprsjima na mermernim postoljima duž puta, zatim su bile gvozdene spiralne stepenice niz koje smo sišli, a onda smo videli balsku dvoranu, veliku kao preookeanski brod, sa ogromnim ogledalima, visokim deset metara i bogato ukrašenim pozlaćenim stolicama duž zidova. Najzad, nedaleko od balske dvorane, protegao se širok hodnik sa sjajnim gipsanim malterom, zelenim kao zeleni limun, podom koji je mirisao na sredstvo za poliranje i velikim teškim vratima. Berija ih otključa jednim ključem iz svežnja koji je nosio.

Rapava ga je pratio. Vrata na starim carskim pneumatskim šarkama, tiho se zatvoriše za njima.

Kancelarija nije bila nešto naročito. Površine osam sa šest metara. Mogla je da pripada direktoru neke fabrike na zadnjici industrije u Vologdi ili Magnitogorsku – pisači sto s dva telefona, nekakav tepih na podu, sto za ručavanje i nekoliko stolica, prozori s teškim zavesama. Na zidu je bila jedna od onih velikih ružičastih karti Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, koja je mogla da se umota – u to vreme još je postojao SSSR – a pored karte su bila druga, manja vrata, na koja se Berija odmah ustremio. I za njih je imao ključ. Vrata su vodila u neku vrstu plakara u kojem je bio jedan pocrneli samovar, boca jermenskog konjaka i neke mešavine za pripremanje čaja od lekovitih trava. Bio je tu i jedan zidni sef sa snažnim mesinganim prednjim delom, na kome se nalazila oznaka proizvođača – ali ona nije bila ispisana ruskom ćirilicom, nego nekim zapadnim jezikom. Sef nije bio velik – širok samo trideset centimetara, ako ne i manje. Četvorougao. Lepo izrađen. S ravnom kvakom, takođe od mesinga.

Berija primeti da Rapava zuri u njega i grubo mu naredi da se čisti napolje.

PROŠAO JE SKORO jedan sat.

Dok je stajao u hodniku, Rapava se trudio da ostane u pripravnosti. Vežbao je potezanje pištolja, umišljao da čuje korake kad god bi nešto škripnulo u velikoj zgradi ili glasove u svakom fijuku vetra. Pokušao je da dočara sliku genseka kako u konjičkim čizmama korača ovim širokim poliranim hodnikom, a onda da tu viziju dovede u sklad sa onom uništenom prilikom koja je ležala zarobljena u sopstvenom užeglom mesu u Bližnjoj.

I znaš šta, momak? Plakao sam. Možda sam malo plakao i za sobom – ne mogu da poreknem, bojao sam se, usrô sam se od straha – ali uglavnom sam plakao za drugom Staljinom. Plakao

sam za Staljinom više nego za sopstvenim ocem kada je umro. A to važi i za većinu momaka koje sam poznavao.

Udaljeno zvono oglasilo je četiri sata.

Otprilike pola sata kasnije, Berija se najzad pojavi. Nosio je kožnu torbicu napunjenu nečim – hartijama, svakako, ali mogli su da budu i drugi predmeti; Rapava nije mogao da odredi. Sadržina je verovatno poticala iz sefa, a možda i sama torba. Ili je možda – Rapava nije mogao da se zakune ni u to – možda ju je Berija nosio od trenutka kada je izašao iz kola. Bilo kako bilo, imao je ono što je želeo i smeškao se.

Smeškao se?

Kao što rekoh, momak. Da – smeškao se. Ali pazi, nije to bio zadovoljan osmeh. Više...

Žalostiv?

... Tako je, žalostiv. Osmeh koji govori: ko bi rekô, jebôte? Kao da je upravo izgubio na kartama.

Vratili su se putem kojom su došli, ali sada su u hodniku s poprsjima naišli na stražara. Kada je ugledao šefa, samo što se nije bacio na kolena. Berija je, međutim, presekao čoveka smrtno ozbiljnim pogledom i produžio – najhladnokrvnija krađa koju si ikada video. U kolima je rekao: „Sad u Vspoljnu ulicu.“

U međuvremenu je bilo skoro pet, još mračno, ali tramvaji su već počeli da voze i na ulicama je bilo sveta – uglavnom babuški koje su čistile vladine kancelarije najpre pod carskom vlašću, pa pod Lenjinovom vlašću i koje će sutra čistiti kancelarije pod novom vlašću, koja god da bude. Pored Biblioteke Lenjina, ogroman Staljinov portret u crvenom, belom i crnom gledao je s visine na radničku kolonu koja je stajala pred ulazom u metro. Berija je otvorio torbu u krilu. Pognuo je glavu. U kolima je bilo uključeno osvetljenje. Čitao je nešto i nervozno lupkao prstima.

„Ima li u gepeku neka lopata?“ upitao je odjednom.

Rapava reče da ima. Za čišćenje smetova.

„A kutija sa alatom?“

„Da, šefe.“ Velika. Dizalica za kola, ključ za odvrtnje točko-va, zavrtnji za točkove, pomoćna kurbila, svećice...

Berija zabruna i vrati se čitanju.

KADA SU SE VRATILI kući, ustanovili su da je tlo oko nje neprobojno kao dijamant, zasejano blistavim šiljcima leda, i suviše tvrdo za lopatu, pa je Rapava morao da ode po pijuk do pomoćne zgrade u dnu vrta. Skinuo je kaput i zamahivao pijukom kao kad je obrađivao očevu njivu u Gruziji. Dizao ga je u visokom ujednačenom luku iznad glave i puštao da težina i brzina alatke obave posao, dok se oštrica zarivala u smrznutu zemlju gotovo do drške. Povlačio ju je napred-nazad, oslobađao, podešavao stav i opet je spuštao.

Radio je u malom višnjiku pri svetlosti fenjera, dobro zaštićenom od vetra, i kopao grozničavim tempom, svestan da pozadi u mraku – nevidljiv s one strane svetlosti – na kamenoj klupi sedi Berija i posmatra ga. Uskoro se toliko preznojio da je, uprkos martovskoj hladnoći, morao da zastane, skine kratak kaput i zavrne rukave. Velika površina košulje lepila mu se za leđa, pa se nehotice setio drugih ljudi koji su radili isto ovo dok je on gladio pušku i posmatrao ih – ljudi po mnogo toplijim danima, koji su kopali tlo u nekoj šumi, a zatim se poslušno pružali lica zarivenih u sveže iskopanu zemlju. Pamtio je miris vlažnog tla i vrele dremljive šumske tišine i pitao se koliko će mu biti hladno ako ga Berija sada natera da legne.

Glas dopre iz pomrčine: „Ne širi jamu toliko. Ovo nije grob. Badava sebi praviš posao.“

Posle nekog vremena počeo je da naizmenično koristi pijuk i lopatu, odlamao je komade zemlje i skakao u jamu da vadi grumenje. Tlo mu je isprva bilo do kolena, zatim do pasa, i najzad do grudi – tada se nad njim ukazao Berijin mesečasti lik i kazao mu da prekine, da se dobro pokazao i da je dovoljno. Šef se čak smešio i pružio ruku da pomogne Rapavi da izađe,

a Rapavino se srce – u času kada je stegao meku šaku – ispuni takvom ljubavlju i zahvalnošću i tolikom odanošću da nikada neće osetiti ništa slično.

Svaki uhvati po jedan kraj velike metalne kutije za alat, drugarski – ostalo je zabeleženo u Rapavinom sećanju – i spustiše je u jamu. Prekrili su je zemljom i sabili nogama, a onda Rapava poledinom lopate poravna zemlju i nabaca po njoj uvelo lišće. Kada su se okrenuli da preko travnjaka odu kući, nebo na istoku već se polako bojilo bledim sivilom.

KELSO i RAPAVA zajednički su ispraznili bočice žestokog pića i prešli na domaću percovku *koju je starac nosio u ulubljenju limenoj pljoski. Sam sveti bog zna od čega ju je napravio. Možda od sapuna. Pomirisao ju je, kinuo, a onda namignuo i do vrha napunio Kelsu čašu uljastom tečnošću. Imala je boju golubijih grudi i Kelso oseti kako mu se želudac prevrće.

„I Staljin je umro“, reče on nastojeći da izbegne da je srkne. Reči su mu se nerazgovetno slivale jedna u drugu. Vilice mu utrnuše.

„I Staljin je umro“, tužno odmahnu glavom Rapava. Iznenađeno se nagnuo napred da se kucnu čašama. „Za druga Staljina!“

„Za druga Staljina!“

Pili su.

I STALJIN je umro. I svi su poludeli od tuge. To jest, svi osim druga Beriije, koji je na Crvenom trgu, pred hiljadama ljudi koji su histerično oplakivali pokojnog vođu, održao svečani govor kao da čita najavu dolazaka i odlazaka vozova na železničkoj stanici, a posle se na račun toga slatko smejaao s momcima.

Krenule su glasine o tome.

* Votka s paprikom. (Prim. prev.)

E sada, Beriija je bio pametan čovek, mnogo pametniji i od tebe, momak – smazao bi te za doručak. Ali svi pametni ljudi prave istu grešku. Misle da su svi ostali glupi. A nisu svi glupi. Treba im samo više vremena, to je sve.

Šef je mislio da će biti na vlasti dvadeset godina. Istrajao je tri meseca.

Kasno jednog prepodneva u junu, Rapava je bio na dužnosti sa uobičajenim timom – Nadarom, Sarsikovom, Dumbadzeom – kada je stigla vest o specijalnom sastanku Prezidijuma u Maljenkovljevoj kancelariji u Kremlju. A pošto je bila reč o Maljenkovu, šef ništa nije posumnjao. Ko je debeli Maljenkov? Debeli Maljenkov je ništarija. On je samo jedan glupi mrki medved. Šef je Maljenkova držao na lancu.

Kada je, dakle, krenuo na taj sastanak, nije vezao čak ni kravatu, nosio je razdrljenu košulju i iznošeno odelo. Što da vezuje kravatu? Vrućina je, Staljin je mrtav, Moskva je puna devojaka, a on će vladati još dvadeset godina.

Višnjik u dnu vrta nedavno je prestao da cveta.

Stigli su do Maljenkovljeve zgrade i šef je otišao gore da ga vidi, dok su ostali posedali u predsoblju kraj ulaza. Jedan za drugim stizale su glavonje, svi drugovi kojima se Beriija smejaao iza leđa – staro „kamenno dupe“ Molotov, i onaj debeli seljak Hruščov, i budala Vorošilov, i najzad, maršal Žukov, nagizdani paun sa svojim gajtanima za odlikovanja i ordenjem. Svi su otišli gore, a Nadara je protrljao šake i rekao: „A sada, Papu Gerasimoviču, što ne bi trknuo do kantine da nam doneseš kafu?“

Dan je odmicao i s vremena na vreme Nadara je odlazio gore da vidi šta se dešava i uvek se vraćao sa istom porukom: sastanak je još u toku. I opet – šta s tim? Nije bilo neobično da Prezidijum zaseda satima. Oko osam sati, načelnik telohranitelja počeo je da brine, a u deset, kada se letnja noć potpuno spustila, reče ostalima da ga prate na spat.

Prošli su pored Maljenkovljeve sekretarice ne obazirući se na njene proteste i upali u veliku sobu. Bila je pusta. Sarsikov

je pokušao da telefonira, ali su svi aparati bili mrtvi. Videli su prevrnutu stolicu, a na podu su ležali zgužvani papirići. Na svakome je crvenim mastilom i Berijinim rukopisom bila ispisana jedna jedina reč: „Uzbuna!“

MOŽDA SU MOGLI da se bore, ali čemu bi to vodilo? Sve ovo je bilo zaseda, operacija Crvene armije. Žukov je čak izveo tenkove – iza šefove kuće razmestio je dvadeset T-34 (što je Rapava saznao kasnije). U Kremlju su bili oklopni automobili. Položaj telohranitelja je bio beznađežan. Ne bi izdržali ni pet minuta.

Momci su razdvojeni na licu mesta. Rapava je odveden u vojni zatvor u severnom pregrađu, gde su ga sistematski userali od batina, optuživali ga da je podvodio devojčice, pokazivali mu izjave svedoka i fotografije žrtava i najzad, spisak od trideset imena koja je Sarsikov (veliki razmetljivi Sarsikov – baš je ispao žestok momak, nema šta) ispisao za njih drugog dana.

Rapava je ćutao. Sve mu se zgađilo.

A onda, jedne noći, deset dana posle puča – jer će Rapava o tome uvek razmišljati kao o puču – malo su ga doterali, okupali ga, dali mu čistu zatvorsku uniformu i s liscama na rukama odveli ga u kancelariju direktora da razgovara s nekom velikom zverkom iz Ministarstva za državnu bezbednost. Bio je to jedan bedni siledžija, star između četrdeset i pedeset godina. Predstavio se kao zamenik ministra – i želeo da razgovara o privatnim hartijama druga Staljina.

Rapava je liscama bio vezan za stolicu. Stražari su dobili naređenje da izađu iz sobe. Zamenik ministra je sedeo za stolom direktora. Na zidu iza njega visila je Staljinova slika.

Izgleda, rekao je zamenik ministra pošto je neko vreme posmatrao Rapavu – da je drug Staljin poslednjih godina uobičajio da vodi beleške koje će mu pomoći u vršenju njegovih kolosalnih zadataka. Ponekad su te beleške bile na običnim listovima hartije, a ponekad u skromnoj knjižici sa crnim nepromočivim

koricama. Za postojanje tih beležaka znali su samo neki članovi Prezidijuma i drug Poskrebišev, dugogodišnji sekretar druga Staljina, koga je izdajnik Berija nedavno poslao u zatvor pod lažnim optužbama. Svi svedoci se slažu da je drug Staljin ove hartije držao u svojoj privatnoj kancelariji, u ličnom sefu, od koga je samo on imao ključ.

Zamenik ministra se nagnuo napred. Pogledom smeđih očiju ispitivački je prelazio preko Rapavinog lica.

Posle tragične smrti druga Staljina ulagani su veliki naponi da se taj ključ pronađe. Nisu ga našli. Prezidijum je zato odlučio da se sef obije u prisustvu svih članova ovog kolegijuma i da se utvrdi je li drug Staljin ostavio za sobom neki materijal koji ima istorijsku važnost ili može da pomogne Centralnom komitetu u ogromnoj odgovornosti koju povlači imenovanje naslednika druga Staljina.

Pod budnim okom Prezidijuma, sef je otvoren kako valja. Utvrđeno je da je prazan, ako se izuzme nekoliko manjih predmeta, poput partijske knjižice druga Staljina.

„A sada stižemo do srži problema“, reče zamenik ministra i lagano ustade.

Obišao je pisaci sto i seo na ivicu, tačno ispred Rapave. Oh, momak, bio je baš velika strvina, pravi mesnati tenk.

Znamo od druga Maljenkova, rekao je, da si u ranim satima drugog marta otišao u daču u Kuncevu u društvu izdajnika Berije i da ste obojica ostali sami s drugom Staljinom nekoliko minuta. Je li nešto izneto iz te sobe?

Nije, družo.

Ništa?

Ne, družo.

A kuda si otišao kad ste napustili Kuncevo?

Odvezao sam druga Beriju natrag kući, družo.

Pravo kući?

Da, družo.

Lažeš.